

Literatura i cultura a la Corona d'Aragó
(segles XIII-XV)

LITERATURA I CULTURA A LA CORONA D'ARAGÓ (SEGLES XIII-XV)

*Actes del III Col·loqui «Problemes i Mètodes
de Literatura Catalana Antiga»
Universitat de Girona, 5-8 juliol de 2000*

Edició de Lola Badia, Miriam Cabré
i Sadurní Martí

Curial Edicions Catalanes
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2002

otro códice del siglo xviii (Giachetti, 1910). Esta traducción se realizó gracias al interés de Collucio Salutati por Plutarco, lo que nos sitúa en los ambientes humanísticos italianos más innovadores e indirectamente nos indica el carácter precursor de las traducciones del griego encargadas por el Gran Maestro. Su correspondencia con el florentino ha sido utilizada por Rubió i Lluch (1917-18), y a su zaga por numerosos otros críticos posteriores, para subrayar el humanismo herediano, extensible al de Corte de Juan I. Lola Badia brillantemente explicó esta «invención» del humanismo catalán en el contexto ideológico del principios del siglo xx (1988). Sea cual fuere el calificativo que le apliquemos, las traducciones aragonesas de textos clásicos griegos como la selección de discursos de la *Guerra del Peloponeso* de Tucídides y estas *Vidas paralelas* resultaban novedosas en el contexto europeo de su tiempo. Como hemos visto, la incidencia de la traducción italiana de Plutarco fue relativamente notable, en contraste con su escasa difusión en España. Juan I libró una orden de pago el 6 de marzo de 1389 a favor de Martín Brau por la copia de «quedam librum vocatum Plutarco» (Rubio i Lluch, 1908-21: I, 356), por el que también se interesaba Juan I a la muerte del Gran Maestro (Vives, 1927: 187, núm. 54). En el inventario del rey Martín figura un «altre libre gros apellat *Plutarci istorial grech*» (Massó i Torrents, 1905: 438, núm. 174). Aparte de esta referencia, no conozco otras de su difusión en la Península Ibérica, lo que nos permite concluir que las traducciones griegas más novedosas encargadas por Heredia tuvieron una escasa o nula repercusión entre un nuevo público que estaba surgiendo, a diferencia de lo que sucedió en Italia. La producción del Gran Maestro difícilmente la podríamos considerar como humanista, pero sin duda algunas de sus traducciones eran novedosas en Europa y muchas en España. Reflejan unos nuevos intereses por lo clásico y por autores hasta entonces poco o nada divulgados en lenguas romances hispanas, por ejemplo Tito Livio, Valerio Máximo, Salustio, Orosio, Justino, Paulo Diácono, por todos los cuales mostraron cierto interés Pedro IV o su primogénito, como se advierte en la documentación publicada por Rubió i Lluch (1908-21). Pese a todas sus limitaciones, las versiones castellanas de estos autores se realizaron tiempos después.

Del mismo modo, el Gran Maestro también contribuyó a la difusión en aragonés de otros textos medievales, algunos ya conocidos en la Corona de Aragón, como el pseudoaristotélico *Secreto de los secretos*, la selecciónes epistolares de la *Crónica troyana* de Guido delle Colonne, el *Marco Polo*, u otros más singulares como el *Libro de las istorias de Orient*. Sus patrocinios y su biblioteca propiciaron la circulación de versiones de algunos clásicos y de textos romances de los que se realizaron traducciones al catalán y al aragonés. Sólo la *Historia romana* de Paulo Diácono, vertida al aragonés a partir de un texto intermedio italiano, se tradujo al castellano. Desde su atalaya avionesa, cuna del humanismo europeo y foco importante de difusión de novedades en la Península, algunas traducciones patrocinadas por Heredia resultaban pioneras.

LLUÍS CIFUENTES

(Dept. d'Història de la Ciència, Institució Milà i Fontanals. CSIC)

LA LITERATURA QUIRÚRGICA BAIXMEDIEVAL EN ROMANÇ A LA CORONA D'ARAGÓ: ESCOLA, PONT I MERCAT¹

1. L'ARROMANÇAMENT DE LA CIRURGIA

La història de les traduccions de textos de cirurgia als idiomes vernacles europeus comença en vers alexandrí. Aquests versos, propis, com és sabut, dels poemes narratius, pensats per a la memorització, foren els utilitzats per Raimon d'Avinhon en la seva traducció occitana del tractat de Roger Frugardo, el més significatiu de la primera tradició mèdica de l'Europa llatina, a l'anomenada Escola de Salern, traducció realitzada abans de 1209, prop de vint anys després de la seva redacció original llatina. Aquesta, i no cap altra, és la primera peça que cal tenir en compte a l'hora d'estudiar la vernacularització de la cirurgia (i, en general, dels textos científicotècnics) a l'àrea de l'antiga Corona d'Aragó, ja que els occitanistes ens indicaren, molts anys enrere, que el manuscrit únic que la conserva, datable en el segle XIII, fou copiat a Catalunya.² Una notícia que no ens ha de fer estrany, perquè malgrat la llavors recent separació política i la progressiva bifurcació entre el català i l'occità, els contactes culturals continuaren, afavorits en part per una quantiosa immigració cap a Catalunya, i determinaren que la llengua d'oc clàssica, més o menys catalanitzada, es mantingués com a idioma privatiu de la lírica fins a l'època d'Ausiàs March.

Tradicionalment, s'ha dit que, en el cas del català, la creació d'una llengua apta per a l'expressió dels coneixements filosòfics i tècnics es deu a la ingent producció del mallorquí Ramon Llull. Les obres que sobre la medicina, l'astronomia o la matemàtica va escriure en o s'autotraduí al català, haurien apor-

1. Agraïments: Lola Badia (Universitat de Girona), Antònia Carré (SGR 1999-00158, Barcelona), Gemma Teresa Colesanti (CNR, Potenza), Francisco Gimeno (Universitat de València), Jaume Riera (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona).

2. Vegeu Thomas A., 1881 i 1882; i Brunel C., 1935: 288. Edició completa a Cianciolo, 1941. Una anàlisi del seu contingut i del seu públic a Paterson, 1988. Un panorama general de la cirurgia a l'Europa llatina medieval a García Ballester *et alii*, 1994.

tal el primer cabal de vocabulari especialitzat a aquest romanç.³ Però precisament en el mateix moment històric un altre mallorquí fou responsable de la primera traducció de cirurgia en català: em refereixo, és clar, a la impressionant traducció del tractat del bisbe-metge italià Teodorico Borgognoni, realitzada entre 1302 i 1304 per Guillem Corretger durant els seus estudis de cirurgia a la Universitat de Montpeller. El torrent de vocabulari medicoquirúrgic en llengua vulgar que aflora amb aquesta traducció és d'una riquesa extraordinària, tal com han reconegut filòlegs i historiadors, malgrat la manca, fins ara, d'una edició crítica del text, en la qual estic treballant. Però, sorprenentment, a la traducció de Corretger s'hi sumà, uns cinc anys més tard, una altra traducció completa del mateix tractat, aquest cop corregida per un físic universitari llavors al servei dels reis de Mallorca. Aquesta circumstància no va impedir que una i altra traducció tinguessin una gran difusió, perfectament documentable, fins al segle XVI.⁴ Aquestes i altres traduccions medicoquirúrgiques i de filosofia i història naturals datables en el mateix període fan que avui hàgim de considerar Llull, tot i el volum de la seva obra, més com una peça d'un context determinat que no com un fenomen extraordinari. Un context en el qual, ja en el tombant del segle XIII al XIV, no feia estrany l'ús del català per a l'expressió escrita d'aquestes temàtiques.

No obstant la tasca de metges com aquests, entre les primeres iniciatives traductores en el camp de la cirurgia, igual com en d'altres, cal tenir molt en compte un altre factor: el rei. No és qüestió d'insistir aquí sobre l'interès demostrat per Jaume II i els seus successors per la medicina, més ben dit, pel nou sistema mèdic basat en una medicina racional, sòlidament fonamentada en la filosofia natural aristotèlica, impartida en una nova institució, la universitat, i exercida per uns professionals formats en ella. Els interessos del rei Jaume, amic i patró de la primera figura mèdica del seu temps, Arnau de Vilanova, no es limitaren en absolut als aspectes organitzatius o pràctics, sinó que sabem que fou lector assidu de literatura mèdica: s'esforçà per aconseguir i llegir la que circulava pels seus regnes, en dotà la facultat de medicina de la Universitat de Lleida, l'única dels seus regnes, fundada per ell el 1300, i es procurà traduccions, tant en llatí com en català, d'alguns importants textos àrabs (McVaugh, 1993: 4-34, *passim*; i McVaugh & García Ballester, 1989). Entre aques-

3. Un llistat de les obres en català de Llull a Perarnau, 1982. Per al conjunt de l'obra de Llull, vegeu Bonner, 1985. Una contextualització de Llull en el marc de la producció científicotècnica baixmedieval en vulgar català a Badia, 1996. Una presentació general d'aquesta producció, amb especial èmfasi en la medicina, a Cifuentes, 1997.

4. Edició parcial (llibre I) a Contreras, 1986a. Edició completa a Cifuentes, en preparació (b). Fragments de la segona traducció a Cifuentes, 2000b. Per a la seva difusió i el seu paper en la formació dels cirurgians de la Corona d'Aragó, vegeu Contreras, 1984 i 1992; i Cifuentes 1999. Avui cal rebutjar la hipòtesi que presenta la traducció anònima «esmenada» per mestre Bernat com una reelaboració o correcció de la traducció de Corretger (hipòtesi avançada per McVaugh, 1993: 93, i mantinguda encara a Cifuentes, 1999: 129).

tes traduccions hem de destacar aquí la d'una obra d'al-Zahrawi (l'Albucasis dels llatins) realitzada l'any 1313, que no se'n ha conservat, segurament una part de la seva enorme enciclopèdia mèdica *Kitab al-Tasrif*, i que tradicionalment hem vingut identificant amb la seva part quirúrgica, que sabem que també arribà a circular en occità. Per a traduccions com aquesta, el rei comptava amb els metges jueus de la seva cort, que també el servien com a alfaquims i torsimanys o intèrprets d'àrab, en aquest cas el barceloní Jafudà Bonsenyor.⁵ Jaume II fou també un dels primers possessors documentats de la segona traducció del tractat de Teodorico, arran de la confiscació dels béns dels templers. Sabem que el seu exemplar de la traducció 'esmenada' per mestre Bernat es mantingué a la biblioteca reial, almenys fins a 1323 (Villanueva, 1803-51: V, 200-02, 2; Martínez Ferrando, 1953-54: 193, 134).

Durant els dos segles següents, en l'àmbit de la medicina, els textos quirúrgics foren els més traduïts al català, en gran part per individus anònims. Avui sabem que, tot i que no sempre se'n hagin conservat, en català circularen gairebé tots els principals tractats de cirurgia.⁶ Un fenomen que, si fem cas d'unes cates realitzades en els patrimonis historicomèdics del nostre entorn, fou comú a tota l'Europa llatina, almenys pel que fa a la regió mediterrània.

2. UN PÚBLIC MAJORITARI MOLT CONCRET

Però, qui foren els responsables d'aquestes traduccions? Altrament dit, a qui interessaren, i per què? Disposem de tres fonts importants que ens permeten trobar una resposta precisa a aquestes preguntes: els mateixos manuscrits conservats; la documentació paral·lela, en particular els inventaris *post mortem*; i, en alguns casos, el testimoni excepcional dels traductors.⁷

L'anàlisi dels testimonis conservats, tot fent ús de les tècniques de la paleografia, la diplomàtica i la codicologia, pot aportar una valuosa informació sobre els qui els posseïren i els utilitzaren. La qualitat i el preu de la còpia, del seu suport, escriptura, disposició o tintes; el caràcter miscel·lani o no del manuscrit i, en tot cas, el tipus de textos que conté; la mena d'intervencions del lector sobre la còpia, en definitiva, ens proporcionen pistes tan precioses com ben sovint negligides.

Per altra banda, els inventaris de les herències que havien de ser distribuï-

5. Vegeu Rubió i Lluch, 1908-21: II, xxix; i Cardoner, 1944. Edició de la traducció occitana a Grimaud & Lafont, 1985.

6. A Cifuentes, en preparació (a), es cataloguen els manuscrits i impresos conservats. A Cifuentes, 2001a se sistematitzen les dades referents a aquests i als que no han arribat fins a nosaltres.

7. Els dos tipus de públic de les traduccions vulgars els he mostrat a Cifuentes, 1999 (on he aplicat també aquesta metodologia) a partir de dos gèneres mèdics significatius: els regiments de sanitat i els tractats de cirurgia.

des o d'una o altra manera liquidades ens ofereixen tot d'informació directa sobre els possessors dels llibres. Tanmateix, la seva identificació, en particular de la llengua en què estaven escrits, no sempre resulta fàcil, a causa de la diversa cura que posaren els redactors del document en la descripció de les peces. Des del simple esment del títol i/o de l'autor fins a la descripció preciosa, amb gran còpia de detalls, reproduint fins i tot fragments del text, hi va una distància molt llarga que ens defineix la diversa qualitat d'aquesta tipologia documental, alhora que recomana la més gran cautela en fer-ne ús. Però d'entre els diversos milers d'inventaris medievals que ens han pervingut a l'àrea de l'antiga Corona d'Aragó, el nombre dels que ens permeten d'obtenir conclusions significatives és realment important. Aquesta font es complementa amb el registre de l'encant o subhasta pública dels béns, no sempre conservat, que ens informa sobre la circulació del llibre i el seu valor en el mercat. I també resulta recomanable de relacionar-la amb tot d'altra documentació que inclou compravendes, préstecs, comandes, etc.⁸

L'anàlisi dels manuscrits, de la seva factura material, del seu contingut i de les intervencions dels seus lectors, apunten efectivament envers dos tipus de públic. Per una banda, un públic amb una sòlida posició econòmica, que prefereix les miscel·lànies amb una mica de tot, barrejant els textos medicoquirúrgics amb calendaris litúrgics, capítols d'ordes militars, receptaris de cuina, formularis notariais o tractats de mercaderia,⁹ que intervé en les còpies amb marques o repeticions de títols en els marges per facilitar la localització o la lectura de textos amb els quals ben sovint no està familiaritzat, i que justament per això sol optar per versions abreujades o pels textos més concisos, com ara la *Chirurgia parva* de Lanfranc de Milà, traduïda pel batxiller en arts i medicina Guillem Salvà per al comte de Prades l'any 1329.¹⁰ Però, per altra banda, se'ns descobreix també tot un altre tipus de públic, que en té prou amb còpies netes, ordenades i barates, que, en el cas d'optar per les miscel·lànies, aquestes sempre solen tenir un caràcter medicoquirúrgic molt marcat, i que no prou sa-

8. En general, vegeu el sempre monumental recull de Rubió i Lluch, 1908-21. Per a Barcelona, vegeu Madurell, 1974; Hernando, 1995 i 2000; i Iglesias, 1996. Per a València, Sanchis Sivera, 1930; Mandingorra, 1990; i Ferrer, 1994. Per a les Illes Balears, Hillgarth, 1991. Quant als nuclis menors, sembla especialment interessant el cas de Vic: vegeu Junyent, 1943. Més centrats en el llibre imprès (però no únicament), vegeu particularment Madurell & Rubió, 1955, però també Berger, 1987, i Peña, 1996 i 1997. Sengles bibliografies d'inventaris publicats a Faulhaber, 1987, i Gudayol, en premsa.

9. Vegeu Gutiérrez, 1913: II, 11-13, 902 (ms. 216, d'un eclesiàstic); Miquel i Rossell, 1958-69: I, 71-76 (ms. 68, per a fills i filles de cavallers); o la miscel·lània mèdica en portuguès del ms. CXXI/2-19 de la Biblioteca Pública d'Èvora (vegeu <http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/BITAGAP/>), que conté un *Tratado da preguica e apologia do trabalho*.

10. BNM, ms. 10162, ff. 1-54. Tot i que Salvà, que era «bachiller llicenciat de Montpellier en la art de medicina», assegurà que emprengué la traducció a instància de «dos cars amichs», els quals li havien sol·licitat des de feia temps que els proporcionés «una obra en l'art de cirurgia molt necessària he útil» com aquesta en català, la dedicà en un colofó «a profit del molt alt senyor En Ramon Berenguer, comte de les Muntanyes de Prades». Vegeu Albi, 1988: 92-93 i 393.

tisfet amb la traducció o amb la quantitat d'informació que el text li ofereix, tendeix a corregir-lo i a ampliar-lo o comentar-lo en els marges.¹¹

Si estudiem la presència de les traduccions quirúrgiques en els inventaris medievals reconeixem de seguida aquests dos tipus de públic: el primer, representat per reis, nobles, eclesiàstics i membres de la burgesia emergent, minoritari en el conjunt però amb un sensible interès pels temes relacionats amb la salut i, més en concret, pel nou sistema mèdic, tal com es pot comprovar, d'altra banda, en les obres literàries escrites per membres d'aquests estaments;¹² i el segon, aclaparadorament majoritari, constituït sobretot per cirurgians i barbers que no s'havien format a la universitat i que no dominaven el llatí acadèmic, però que, no obstant això, no volien quedar marginats d'aquell nou sistema mèdic que se'ls demostrava ben eficaç, tant a nivell econòmic com professional.¹³

Ens queda una tercera font, directíssima en aquest cas: què és el que ens comuniquen els traductors? Cal dir d'entrada que la redacció de pròlegs per part dels traductors no es donà en tots els casos, ni de bon tros, i sovint tenim la sospita que, si mai van existir, foren suprimits durant el procés de difusió de l'obra. Tot i amb això, han arribat fins a nosaltres alguns d'aquests pròlegs que constitueixen documents vertaderament excepcionals. Sense cap mena de dubte, el més cèlebre, entre les traduccions quirúrgiques catalanes, és el que Guillem Corretger afegí a la seva traducció del tractat de Teodoríc (publicat i analitzat recentment a Cifuentes, 1999: 140-42 i 146-47). Corretger en aquest magnífic pròleg, després de fer un diagnòstic de la pobra situació de la pràctica de la cirurgia als territoris de la Corona d'Aragó, segons ell deguda fonamentalment a l'escassa formació mèdica dels cirurgians i barbers, declara oferir-los un instrument per a lluitar contra aquesta situació que els manté en un baix nivell intel·lectual i social: la traducció al propi romanç d'un manual de cirurgia imbuït de la nova medicina. Coneixem el seu èxit, i el furor amb el qual cirurgians i barbers acceptaren aquests instruments, aquestes guies arromançades, que acostaven la seva habilitat tècnica, obtinguda en el seu aprenentatge vora un altre pràctic experimentat, als continguts teòrics de la nova medicina (Contreras, 1984, 1986b i 1992; Cifuentes, 1999: 136, 138 i 140-42; Cifuentes, 2000a). Però el procés fou llarg. Raimon d'Avinhon va compondre

11. Són miscel·lànies medicoquirúrgiques per a ús de barbers i cirurgians els mss. BC 850 (Cifuentes, en preparació a), BCS 7-4-27 (*ibid.*), BNM 10162 (Domínguez Bordona, 1931: 76; Albi, 1988: 92-93; Cifuentes, en preparació a) i BNN I.E.59 (*ibid.* i 2000e). Compareu-les amb la del ms. en Middle English descrit a Getz, 1991. Un text quirúrgic amb notes marginals és el Teodoríc del ms. BUG 342 (Cifuentes, 1999: 134-35, i en preparació a).

12. Vegeu, per exemple, els inventaris de Joan Balcells, prevere beneficiat a la catedral de Barcelona, 1411 (Madurell, 1974: 37, 33); Guillem de Cabanyelles, mercader de Barcelona, 1423 (*ibid.*, 46-47, 52); Jaume Pol, ciutadà de Vic, 1435 (Junyent, 1943: 236 i 332); Joan Piris, paraire, de Ciutat de Mallorca, 1451 (Hillgarth, 1991: 498-99, 241); Isabel Terrades, esposa de Bartomeu Terrades, ciutadans de València, 1452 (Ferrer, 1994: 471-72, 3); etc.

13. Vegeu, entre molts altres, el cas de Joan Vicenç, exposat a Cifuentes, 2000a.

els seus alexandrins provençals de l'obra de Roger a principis del segle XIII per a aquest tipus de públic (Paterson, 1988: 122-25 i 141); un segle més tard, Coretger traduï l'obra de Teodoríc amb aquest objectiu declarat; i, encara, a principis del segle XVI un altre cirurgià, format ja en medicina, el barceloní Narcís Solà, traduï i comentà el breu compendi de Gui de Caulhiac conegut com *Chirurgia parva* tot adreçant-lo, ara en un postfàci, als cirurgians 'romanistes', anomenats per ell «laychs» —s'entén que respecte a la medicina universitària— perquè a la nova guia hi trobin «lum» per poder «acabar moltes e bones operacions en dita art» de cirurgia (donat a conèixer a Cifuentes, 2000d).

Pròlegs com ara aquests, units a les notícies que ens aporta l'examen dels mateixos manuscrits supervivents i als resultats d'empaïtar la presència dels textos en romanç als inventaris conservats, ens permeten arribar a la conclusió que les traduccions de cirurgia s'adreçaren fonamentalment a un públic de pràctics del propi ofici. Tant fou així que podem afirmar, fent parafrasi de certa històrica doctrina política nord-americana, que la cirurgia en romanç fou per als cirurgians. Ho podem comprovar si ens fixem com es distribueixen els vint possessors documentats de les traduccions catalanes de la *Cirurgia* de Teodoríc entre els segles XIV i XVI: d'aquests vint possessors, catorze eren guaridors, tres burgesos, dos eclesiàstics i el restant del rei; dels catorze guaridors, vuit eren cirurgians, tres barbers, dos apotecaris i un menescal. Però, a més a més, un dels apotecaris sabem que practicava la medicina i d'entre els cirurgians, dos d'ells duen l'àlies «Metge», indicador d'una categoria superior, conferida molt probablement per una formació mèdica (Cifuentes, 1999: 138).

3. DE LA DEMANDA AL MERCAT

Una demanda com aquesta no podia més que estimular el negoci al voltant del món de les traduccions. Si ens fixem en els registres de les subhastes de llibres, ens adonarem que a l'hora d'adquirir-ne no hi manquen els metges, cirurgians i barbers, al costat d'altres individus com ara notaris o clergues. Cirurgians i barbers són compradors assidus dels llibres de cirurgia en romanç, però aviat es troben amb un fort competidor en les licitacions: els llibreters. La traducció catalana, que malauradament no s'ha conservat, del tractat de cirurgia d'Henri de Mondeville, sens dubte un dels més interessants de l'Edat Mitjana, fou protagonista d'una d'aquestes pugnes entre cirurgians i llibreters a principis de la segona meitat del segle XV, i fou el llibreter qui l'aconseguí (Cifuentes, 2000c). Aquesta interessantíssima dada és indicadora de fins a quin punt existia un mercat per a aquesta mena de traduccions, un mercat amb prou marge per al negoci del llibreter, que una demanda segura garantia.

Però abans d'arribar a la seva subhasta, el llibre havia de produir-se, una

producció que, com és sabut, almenys fins a 1474, al nostre país es realitzava per procediments enterament manuals. Sens dubte, la demanda de textos en romanç afectà també la producció del llibre manuscrit, que guanyà en tipologies diferents. Així, veiem aparèixer un llibre cortès de lectura, de caràcter més o menys luxós, i un llibre registre, que imita la factura simple dels llibres de càrre administratiu, cadascun d'ells amb les seves variants. És un tema que ha estat estudiat a Itàlia, i que al nostre país tot just ho comença a ser per part d'alguns investigadors (Petrucci, 1984b; Gimeno, 1991). Els copistes professionals trobaren en els llibres de cirurgia en vulgar una important oportunitat de treball. Deixant de banda les còpies de luxe, sempre les menys nombroses i adreçades a un públic molt determinat, assistim així al sorgiment de còpies estandarditzades, amb uns materials, una factura i una decoració molt similar. El paper predomina sobre el pergamí, l'escriptura documental sobre la textual, la línia tirada sobre les columnes i, sobretot, la decoració no sol passar de caplletres, calderons i rúbriques a dues tintes. Una decoració que, naturalment, augmentava de forma sensible el preu del producte i per això ens trobem amb multitud de còpies en les quals es reduí al mínim, es deixà sense acabar o bé se suprimí del tot, segons les possibilitats econòmiques de qui havia encomanat el treball.¹⁴ Per altra banda, sabem que la demanda existent estimulà la picaresca entre els copistes, que no dubtaren a treure més còpies de les que havien contractat amb el propietari de l'original. Així s'esdevingué en els anys finals del segle XIV entre un copista i ni més ni menys que tres barbers, tots ells interessats en una còpia de l'aleshores flamant compendi quirúrgic de Gui de Caulhiac (Hernando, 1995: II, 449). Per desgràcia, un document com aquest s'oblida de precisar-nos en quina llengua estava escrit el llibre objecte de disputa, tot i que la temptació de creure que fos en català és gran. Un exemple més del caràcter de molta de la documentació amb la qual ha d'arribar a conclusions l'historiador i el filòleg medievalista.

Aquest mateix ambient va permetre l'aparició de traductors professionals, generalment anònims, i que en alguns casos semblen confondre's amb el mateix copista. Uns traductors que, amb la pressa que sol provocar el guany, elaboraren a vegades unes traduccions d'una qualitat més que dubtosa, amb passatges inintel·ligibles, ignorant ostensiblement la matèria que traduïen i fins i tot l'abreviatura del nom del mateix Gal·lè. Però sabien que tot i així les vendrien, sobretot tenint en compte que el comprador —cirurgià o ric mercader— tampoc és que fos molt docte en el tema. Aquest punt, en no entendre'l adequadament, des de perspectives historiogràfiques limitadament internalistes, que obliden el context no ja dels manuscrits sinó de les mateixes obres,

14. Els mss. supervivents contenint el tractat de Teodoríc (tots de pergamí) són analitzats des d'aquests punts de vista a Cifuentes, 1999: 133-35. Vegeu els altres mss. conservats amb tractats de cirurgia a Cifuentes, en preparació (a).

ha dut en massa ocasions a menystenir injustament tota la literatura científica medieval en vulgar. Perspectives i menysteniment que, encara que sembli paradoxal, encara dominen entre els nostres veïns del nord, i que explica per què la riquíssima literatura científica medieval en vulgar francès encara dorm majoritàriament el son dels justos en biblioteques i arxius de tot l'Hexàgon. I ens importa i molt, perquè alguns dels textos catalans no s'expliquen sense l'intermediari francès —per exemple, la *Tròtula* de mestre Joan (Cabrè i Pairet, 2000).

Cirurgians i barbers elaboraren també compilacions per al seu propi ús.¹⁵ En català, se'ns han conservat algunes miscel·lànies mèdiques amb aquest caràcter. En aquests llibres, en ocasions, hi trobem anotats els seus propis comptes, amb el numerari, els ous o l'oli que els pacients els pagaren per alguna intervenció.¹⁶ D'altres vegades, en moltes receptes hi veiem un interès marcat per la medicina de les dones, una especialitat sovint en mans d'aquest tipus de pràctics.¹⁷ I d'altres, encara, ens assabentem del contingut de la caixa d'un barber que serveix a bord d'una nau o una galera.¹⁸ Però, a banda d'aquests importantíssims documents, que ens informen del perfil del seu propietari i redactor —un metge rural, potser el que avui en diríem un ginecòleg, o un metge naval—, aquestes miscel·lànies també contenien amplis extractes de textos quirúrgics i terapèutics. I no tan sols d'aquests: també de textos procedents de l'àmbit de la medicina acadèmica, de forma creixent a mesura que avança la cronologia.

Perquè, amb tot el que s'ha dit, es comprendrà que aquests pràctics volguessin saber més. Altrament dit, que volguessin conèixer una mica millor la medicina que cada dia més atorgava el prestigi i el guany, la medicina universitària.¹⁹ Que fossin precisament ells els qui es procurassin traduccions dels grans compendis medicopràctics llavors en circulació, com ara el *Liber Almansoris* de Rasis, el *Lilium medicine* de Bernat de Gordanó o el *De ingenio sanitatis* de Galè, que al costat de la cirurgia els proporcionaven una guia completa de tota l'anatomia, la fisiologia, la patologia i la terapèutica galèniques. I no es va aturar aquí la cosa. És a les biblioteques de cirurgians i de barbers on documentem moltes de les còpies de les traduccions catalanes de la *Isagoge* de Johannitius —fins a tres de diferents identificades per ara—, un text que presentava aforísticament les beceroles de la medicina galènica i que constituïa l'autèntica columna vertebral del seu ensenyament a la universitat. I cal pensar que la *Isagoge* solia anar acompanyada, també en vulgar, de sengles tractadets

semilògics sobre el pols i l'orina, llavors la base del diagnòstic mèdic. En possessió de barbers i cirurgians trobem també el *Canon* d'Avicenna, la gran enciclopèdia mèdica que fascinà metges cristians i jueus, mestres i estudiants, durant segles. En concret hi documentem el seu llibre quart amb l'exposició general sobre les febres, altament teòrica. Però encara hi ha més: la universitat medieval no produïa tan sols textos com aquests, o se'n servia, sinó també comentaris escolàstics, amb les característiques preguntes i respostes, que ampliaven i alhora facilitaven l'accés al contingut d'aquests i altres escrits. Avui sabem que barbers i cirurgians també es van sentir interessats per aquest gènere, més complex però d'un caire més pedagògic, i que es traduïren o es feren traduir algun d'aquests comentaris. Objectiu principal foren els comentaris de determinades parts dels tractats quirúrgics, en particular el de Gui de Caulhiac, el preferit ja durant el segle xv.²⁰ Però un cop més no es conformaren amb la cirurgia: se'ns ha conservat un comentari escolàstic de la *Isagoge* en català en un manuscrit clarament relacionable amb un barber, i en tenim constància d'un altre, no conservat, aquest en mans d'un cirurgià. Pròximament, espero poder editar les traduccions catalanes i el comentari escolàstic d'aquest important manual mèdic.²¹

4. PROMOCIÓ INTEL·LECTUAL I SOCIAL

A la Corona d'Aragó, a partir de la transició del segle xiii al xiv, noblesa i burgesia, amb el rei al capdavant, coincidiren a trobar en el nou sistema mèdic la millor garantia per a la conservació del bé més preuat: la salut. Com és sabut, aquests estaments s'esforçaren per difondre i imposar socialment el seu suport a aquest nou sistema mèdic amb tots els mitjans al seu abast, des de les llicències per exercir i els exàmens fins als edictes reials o municipals, passant per unes actituds davant del problema de la salut i la malaltia que aviat es reflectiren en altres grups socials, tant a les ciutats com en els nuclis menors. Cal afegir que les actituds i les iniciatives sobre aquest tema no es limitaren a l'àmbit de l'individual, sinó que des de molt aviat començaren a assumir el bé salut com un bé col·lectiu.²²

Aquest i no cap altre era l'ambient social en el qual els cirurgians i barbers de finals de l'Edat Mitjana i principis de l'època moderna desenvolupaven la

20. El ms. BNN I.E.59 conté tres comentaris diferents de diverses parts d'aquesta obra. Vegeu Cifuentes, 2000e i en preparació (a). Vegeu també la nota 25.

21. Per a les diferents traduccions i el comentari, vegeu Cifuentes, 2000e i en preparació (a). Edicions en curs de tots aquests textos a Cifuentes, en preparació (d). El comentari perdut apareix a l'inventari dels béns de Francesc Moliner, àlies 'Metge', cirurgià de València (ARV, Protocolos Notariales, vol. 2644, 24-03-1399, ja citat a Cifuentes, 1997: 15).

22. Vegeu fonamentalment Cardoner, 1973; García Ballester, 1988; García Ballester *et alii*, 1989; McVaugh, 1993; i Cifuentes, 1995. Una breu presentació a Arrizabalaga & Cifuentes, 1999.

15. Vegeu, per exemple, els mss. anglesos analitzats per Getz, 1991; i per Jones P., 1995 i 1998.

16. Com ara al ms. BC 850 (Cifuentes, en preparació a).

17. Com s'esdevé al ms. BCS 7-4-27 (Cifuentes, en preparació a).

18. Vegeu-ne sengles formularis als mss. BNM 10162 i BNN I.E.59, l'un i l'altre publicats i analitzats a Cifuentes, 2000e.

19. Vegeu McVaugh, 1994; Contreras, 1986b i 1992; i l'anàlisi de la biblioteca d'un barber-cirurgià de Barcelona a Cifuentes, 2000a.

pràctica del seu ofici. Però en el seu cas, a la seva integració progressiva al nou sistema mèdic s'afegí un canvi d'actituds intel·lectuals i socials que afectà de ple la cirurgia. A partir del pas de l'alta a la baixa Edat Mitjana, la societat urbana de l'Europa llatina va assistir a una revalorització de la tècnica, del treball fet amb les mans, que tingué conseqüències directes sobre la tasca del cirurgià. A aquesta valoració social positiva del treball manual es va superposar una valoració també positiva del saber, en aquest cas del saber mèdic i quirúrgic, impulsada per les noves actituds davant del problema de la salut i la malaltia. El descobriment de la capacitat de transformació que implica el saber a nivell personal, unit a aquella revalorització de la tècnica, en un ambient social definit per la difusió del nou sistema mèdic, és el que va empènyer els pràctics en la cirurgia a posseir i a llegir llibres. Particularment, llibres del propi ofici, la cirurgia. Però no una cirurgia reduïda a la simple tècnica, sinó una cirurgia decididament fonamentada en una medicina que posava les arrels en la filosofia natural, concebuda aquesta medicina no com a reflexió sobre la salut i la malaltia sinó com a activitat adreçada a mantenir la salut i a guarir la malaltia, i que per a un metge pràctic constituïa l'autèntica clau de la seva promoció intel·lectual i social.

Vet aquí que els barbers que practicaven la cirurgia optessin per fer-se anomenar barbers-cirurgians, i fins i tot cirurgians per molt que també afaitessin barbes, i que tinguessin gran interès per procurar-se traduccions, en una llengua que entenguessin, dels textos quirúrgics i mèdics que percebien com a instruments d'aquella doble promoció.

Vet aquí que la literatura quirúrgica seleccionada pels traductors, des de Corretger fins a Narcís Solà, fos una literatura amb missatge, en la qual s'apella a la figura de Crist com el primer dels guaridors que treballà amb les seves mans, i que no prou satisfets amb això alguns hi afegissin «utilíssimes addicions doctorals e científiques per los marges», per tal que la tasca del cirurgià, que amb les seves mans talla la carn, obre les venes i s'embruta de sang, tingués l'orientació adequada.

Vet aquí la valoració dels coneixements anatòmics, aconseguits mercès a les disseccions, prohibides per l'Església però gairebé tan practicades com el comerç amb l'infidel. Coneixements que es difonien gràficament amb els tractats de cirurgia i d'anatomia i amb les taules pintades que documentem als dispensaris de cirurgians i barbers durant el segle xv. Una promoció, en definitiva, que els portà a escalar graus en el seu propi ofici, en la classe social i, en última instància, a entrar en la dinàmica del poder: pot servir-nos d'exemple el cas, potser certament extrem, del cirurgià Miquel-Climent Vicenç, fill d'un simple barber-cirurgià, i que, a banda de la impressionant biblioteca que deixà en morir, sabem que arribà ben lluny: el 1495 era conseller, és a dir, un dels cinc homes que governaven el municipi de Barcelona (Cifuentes, 2000a).

5. NOUS MÈTODES, NOU VIGOR: LA IMPREMTA

Barcelona oblidà, el 1992, la celebració d'un altre merescut cinquè centenari: el de l'edició impresa del primer tractat de cirurgia en romanç de l'àmbit de la Corona d'Aragó l'any 1492. El text escollit no fou altre que l'aleshores més modern, el gran compendi de Gui de Caulhiac, el mateix que poc després de la seva redacció original ja circulava manuscrit entre els barbers catalans, i del qual potser el mateix papa Alexandre VI Borja posseïa la còpia en català ricament il·luminada que avui es conserva a la Biblioteca Vaticana. Tot i amb això, aquesta no fou la traducció que es lliurà als impressors barcelonins, sinó una altra de nova i, molt significativament, corregida per metges universitaris.²³

La utilització del nou invent va donar una nova vigoria a la difusió dels textos quirúrgics en romanç, que en un primer moment continuaren sent majoritaris en el conjunt dels textos mèdics publicats en vulgar.²⁴ Més encara: en el camp de la cirurgia, els editors no s'atreviren tan sols amb els manuals com el de Caulhiac, sinó que fins i tot posaren al mercat un comentari acadèmic en català: la *Lectura dels apostemes* d'Antoni Amiguet, impresa a Barcelona el 1501. Un comentari escolàstic que novament ampliava i facilitava l'accés a aquell text quirúrgic.²⁵

Però a banda de les possibilitats de difusió, molt més importants, el nou mètode no canvià gran cosa, i el text d'Amiguet, en el context de la primera impremta mèdica en català, seguí el costum, més o menys excepcional, de traduir al vulgar alguns comentaris escolàstics, tal com acabem de descobrir. Quant al sistema de producció, el traductor s'alià a l'impressor tal com abans s'havia aliat al copista, tot i que el preu del nou sistema donà origen, poc a poc, a una nova figura: l'editor. Un bon exemple de l'aliança entre traductor i impressor el tenim en el cas del batxiller en arts i en medicina Narcís Solà i l'impressor alemany establert a Perpinyà i a Barcelona Joan Rosembach. Tots dos publicaren en català el 1503 el tractat de cirurgia de Pere d'Argellata, una compilació general de la terapèutica quirúrgica, amb un gran nombre d'exemplars conser-

23. Per a la seva circulació entre els barbers de Barcelona, Hernando, 1995: II, 449. La còpia que molt probablement fou d'Alexandre VI o d'algú molt pròxim a ell, a BV Vat. Lat. 4804, datable vers 1484-1487, el programa iconogràfic del qual ha estat estudiat per Molina, 1994. L'imprès de 1492 (Aguiló, 1923: 490-91, 1925) n'edità un text que fou «corregit per lo molt reverent e sapientíssim en arts e en medecina doctor mestre Bernat de Casaldòvol, protophísich del senyor Rey e canceller de l'Studi de Arts e de Medecina de la ínclita ciutat de Barcelona, ensemps ab lo discret mestre Hierònim Masnovell, cirurgià doctíssim». Per a l'edició, vegeu Madurell & Rubió, 1955: 171, 82, i 174-75, 85. Anàlisis parcials a Martínez Vidal, 1985; i Avenoza, 1996. Un acarament de les dues traduccions a Cifuentes, en preparació (c).

24. Vegeu els recollits per Aguiló, 1923: 490-92. Sengles exposicions generals a Pardo, 1997: 245-46 i 255-57; i Riera i Palmero, 1985. Vegeu també Cifuentes, 2001a.

25. Aguiló, 1923: 491-92, 1926. Per a l'edició, vegeu Madurell & Rubió, 1955, 332, 190, i 340, 193.

vats que donen fe del seu èxit.²⁶ Un èxit que els portaria a col·laborar novament, aquest cop publicant la traducció comentada per Solà de la *Chirurgia parva* de Caulhiac, el 1508 (sovint confosa amb una reedició de l'obra major del mestre montpellerí), i que el mateix Rosembach buscaria amb l'edició d'alguns altres textos mèdics i científics arromancats.²⁷

Les edicions impreses no anul·laren la difusió i producció manuscrita dels textos medicoquirúrgics en romanç, sinó que s'hi superposaren, fins que el canvi d'usos lingüístics dels sectors socials i professionals que abans havien constituït el públic d'aquestes traduccions catalanes unit a la realitat d'un mercat sense cap mecanisme corrector, amb una forta competitivitat i que es basava en una tècnica de producció molt més cara, acabà amb les unes i amb les altres. Efectivament, a partir de les primeres dècades del segle XVI la difusió en vulgar d'aquests coneixements medicoquirúrgics als països de l'antiga Corona d'Aragó se serví d'altres vehicles idiomàtics: el castellà, de forma creixent, però també l'italià i el francès, tots ells recolzats en dominis lingüístics molt més amplis que el català. El castellà havia esdevingut la llengua de la cort i, per tant, la que conferia un més alt prestigi social. Sense demanda, impressors i editors ja no van trobar cap raó per arriscar-se a publicar cirurgia en català.²⁸ L'edició de la *Parva* de Caulhiac el 1508 fou l'última d'un text quirúrgic en català, i en els anys seixanta i setanta del segle XVI el destí dels manuscrits de cirurgia en aquesta llengua no era altre que la seva venda a pes i el reaprofitament dels seus folis per relligar llibres de comptes o còpies d'actes notariais, si el seu fort pergamí ho justificava.

6. VULGARS DESPULLES O DESPULLES VULGARS?

Fins ara s'han pogut localitzar alguns *membra disiecta* de còdexs de cirurgia en català escrits sobre pergamí, i a ben segur que si es fes una repassada sistemàtica de les relligadures dels llibres comuns dels nostres arxius històrics en aquella segona meitat del segle XVI encara n'apareixerien més. Malauradament, per contra del que s'esdevé en alguns països del nostre entorn, aquesta tasca no es fa i els interessats en els fragments de còdexs al nostre país, llevat d'escassíssimes excepcions recents, no semblen gens atrets per la literatura que podríem

26. Aguiló, 1923: 492, 1927. Per a l'edició, vegeu Madurell & Rubió, 1955: 199-200. Els exemplars conservats a Cifuentes, en preparació (a).

27. La traducció de Solà ha estat identificada a Cifuentes, 2000d. A banda dels esmentats, Rosembach edità el 1507 el *Compendi utilíssim contra pestilència* de Valasc de Taranta (Aguiló, 1923: 492-94, 1928), el 1513 el *Llunari* de Bernat de Granollacs (Aguiló, 1923: 507-08, 1974), i el 1515 el *Llibre de la menescalda* de Manuel Dies (Aguiló, 1923: 496-97, 1937). L'edició de la *Parva* de Caulhiac de 1508 fou feta per Rosembach i Carles Amorós.

28. Vegeu els estudis de Fuster, 1989; Berger, 1987: 189 segs., *passim*; Peña, 1996: 255-98, i 1997; Lluch, 1997; i Pardo 1997: 245 i 256-57.

anomenar laica. Per altra banda, és de doldre que alguns dels que han estudiat i publicat fragments dels que aquí interessien, tot aplicant a ultrança l'esmentada perspectiva internalista fins i tot a un simple tros, hagin oblidat completament un aspecte que ens aporta informació vital i que, en aquests casos, sempre cal tenir molt en compte: la identificació de l'anomenat *liber tradens*, el llibre comú al qual la despulla en qüestió ha servit de relligadura, del qual pot ser que recentment n'hagi estat separat i, doncs, el coneixement d'indícis importants sobre la procedència del còdex original i les circumstàncies de la seva desmembració.

Certament, l'estat lamentable en què es troben moltes d'aquestes peces supervivents sol provocar en l'investigador un primer sentiment invariable: el desig ardent de fugir ben lluny i deixar-ho córrer. Però la curiositat pot més, i el segon dia que et decideixes a mirar aquella relíquia fas per convèncer-te que amb una certa dosi —que sempre acaba sent ben alta— de paciència monacal trobaràs un tresor sota la pols, la brutícia, el florit, les lletres raspades, les guixades o els secs que segurament han tallat el pergamí per més d'un lloc. Això sense comptar amb l'entranyable acció de certs simpàtics animalons, amb pel o sense, que al llarg dels segles és molt probable que també hi hagin volgut dir la seva.

Un bon exemple de còdex quirúrgic desmembrat el constitueix el que contenia la *Cirurgia* de Teodoric (en la versió de mestre Bernat), del qual se'n conserven fins a cinc folis actualment distribuïts entre l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i el del monestir de Pedralbes, i que fou especejat per un notari administrador del municipi de Barcelona durant els anys setanta del segle XVI (publicats a Cifuentes, 2000b). Un altre fragment ben significatiu és un bifoli d'un manuscrit de la *Cirurgia* de Caulhiac, desfet i reutilitzat precisament per un llibreter (Cifuentes, en preparació c). I finalment, cal que esmentem dos fragments de sengles exemplars de la *Cirurgia* de Lanfranc de Milà, un dels quals provinent de Vic i l'altre del convent dels dominics de Girona. D'aquests fragments de l'*Alamfranch* que apareix en tants inventaris, me n'ocuparé en un pròxim treball,²⁹ però és convenient apuntar-ne aquí alguns detalls.

Els fragments contenen, en part, el capítol I (*De las llagas de la cabeza e de la anotomia*), el capítol VIII (*De las llagas del figado e del bazo e de los riñones e de la vexiga, e de su anotomia*) i el capítol IX (*De las llagas de la verga e de los testículos e de la matriz e del pendejo, e de su anotomia*) del tractat II; i el capítol I (*De las passiones de los ojos e de la anotomia*) de la doctrina III del tractat III de la gran obra quirúrgica de Lanfranc. Hom es preguntarà per què en dono els títols dels capítols en castellà. Ho faig no ja perquè els nostres fragments en català no inclouen el principi dels capítols, sinó perquè algunes de les

29. El fragment de Vic a Vallribera, 1998, sense indicar el *liber tradens*; el de Girona és esmentat a Cifuentes, 2001b, i serà publicat pròximament.

traduccions castellanques d'aquests autors tenen a veure i molt amb l'àrea cultural catalana. No es pot continuar girant l'esquena a l'evidència d'una intercomunicació constant dels Països Catalans, durant els últims segles medievals, no tan sols amb Itàlia o amb França, sinó també amb Castella. Una intercomunicació que es reflecteix en la circulació de persones i de textos i en la seva traducció de vulgar a vulgar, tant del català al castellà —sovint el primer fent de pont entre Itàlia i Castella— com del castellà al català. Tema interessantíssim (i delicadíssim) que encara està per estudiar.³⁰ Com també estan per estudiar les traduccions a una altra important llengua de cultura europea: l'hebreu. El dia que aquestes traduccions, fruit de l'interès despertat per la medicina llatina entre la minoria de metges i no metges jueus, també marginada de la universitat, s'estudiïn, segur que ens aportaran més d'una sorpresa.³¹

El tractat de Lanfranc, tot i que no fou un d'aquells textos traduïts del català al castellà, sí que fou protagonista, tant pel que fa a la seva tradició catalana com a la seva tradició castellana, d'unes interferències lingüístiques de gran interès. El seu cas ens demostra que els contactes culturals i científics, tal com es reflecteixen als textos, podien anar més enllà i ser molt més complexos que una simple traducció.

Aquesta complexitat, difícil de veure sense un estudi comparat i de caràcter interdisciplinari, no s'ha remarcat en la d'altra banda valuosa edició a l'abast d'una de les traduccions castellanques d'aquesta obra, en la qual tot just es reconeix la presència de «*orientalismos*» sense més precisions (Albi, 1988: 98 segs., 107), que crec relacionable amb la presència de valencians en terres andaluses durant el segle xv, els quals haurien intervingut en dues de les traduccions castellanques conservades.

Malauradament, el desconeixement mutu entre les filologies ibèriques que, encara que sembli paradoxal, es reproduceix i s'incrementa a l'altra riba de l'Atlàntic,³² suposa un greu obstacle per a aquesta mena d'apropaments. Però

30. Vegeu l'impressionant catàleg publicat per Riera i Sans, 1989. El paper de pont exercit per la Corona d'Aragó tot just es reconeix, sovint en nota a peu de pàgina, a Gómez Moreno, 1994: 44-46. Una visió comparada de les traduccions en castellà, aragonès, galaicoportuguès i català durant la Baixa Edat Mitjana a Faulhaber, 1997; tot i tenir un enfocament massa quantitatiu, que es justifica poc pel caràcter incomplet de les bases de dades del projecte Philobiblon en què es fonamenta (molt en particular pel que fa a les llengües altres que el castellà), es reconeix de passada el fenomen que aquí es comenta (588-91), bo i denunciant «la espinosa qüestió del nacionalisme» (dels «erudits catalanes») i el fet que «las relaciones literarias intrapeninsulares» han estat «totalmente ignoradas por parte de la erudición castellana». Per a una panoràmica de la medicina a la Castella dels últims segles medievals, vegeu García Ballester, 2001.

31. Ara per ara ens hem de conformar amb el catàleg d'Steinschneider, 1893, i les riques notes biobibliogràfiques de Sarton, 1927-48. Quant a l'actitud dels metges jueus respecte de la medicina escolàstica, vegeu García Ballester *et alii*, 1990.

32. Vegeu, per exemple, la ressenya de l'edició de la traducció castellana del *Llibre d'agricultura* de Palladi, traducció que, encara que reproduceix el pròleg original de Ferrer Saiol, el seu editor tot just reconeix que pot haver estat feta a partir de la catalana. L'autor de la ressenya gosa anar més enllà i proposa, sense cap rubor, la hipòtesi d'una doble redacció, en català i en castellà, per

no hem de pensar que és només des de l'àrea cultural castellana que es donen aquestes actituds. Massa sovint, veiem com responem a un girar l'esquena amb un altre girar l'esquena. Sovint s'obliden alguns «detalls», sobre els quals es passa de puntetes, com ara la presència de castellanismes en alguns textos. En el cas del tractat de Lanfranc, l'altre manuscrit català subsistent, que conté una bona part del tractat i que sembla datable a finals del segle xiv o, potser millor, a principis del xv, no és que tingui alguns castellanismes: és que n'hi ha a tort i a dret. Però és que no és tan sols qüestió de castellanismes: és que les seves característiques paleogràfiques no s'adiuen en absolut amb les vigents a la Corona d'Aragó. Sí: la seva paleografia és típicament castellana. Aquell manuscrit fa tot l'efecte que fou grafiat per una mà castellana, però copiant d'un original en català. Una mà castellana que comet errors gràfics importants, perquè li costa escriure i, sens dubte, no té formació universitària. Qui podia ser? Potser un barber? Per ara això no pot ser més que una hipòtesi. Però la hipòtesi d'un barber castellà que copia per al seu ús un tractat quirúrgic de gran circulació en català veí resulta ben abellidora. Una còpia aquesta, fins fa poc l'única que en coneixíem en català, que feia estrany, i que adquireix tot el sentit si l'analitzem des d'aquesta perspectiva. Al costat d'aquests, els fragments esmentats, amb un text exempt de castellanismes, descobrim que aporten almenys una traducció catalana diferent d'aquesta obra quirúrgica, únicament conservada en aquests *membra disiecta*.³³

Heus aquí uns exemples del que pot donar de si una radiografia d'uns simples fragments bruts i malmesos acarats i amb altres testimonis.

Quan aquests fragments es reutilitzaren per relligar altres llibres ja feia temps que, a les subhastes, els llibreters havien estat substituïts pels drapaires. Un final que no minva en absolut el seu paper històric, perquè manuscrits o impresos, els textos quirúrgics en romanç foren fonamentals en la difusió i consolidació del nou sistema mèdic, particularment (però no tan sols) entre la massa de pràctics sense formació acadèmica, marginats fins i tot de la institució universitària, i que en ells trobaren l'instrument més adequat per assegurar llur promoció intel·lectual i social. Uns textos l'interès històric dels quals sovint no s'ha entès, que constitueixen un autèntic tresor per a filòlegs i historiadors de la ciència, i que majoritàriament encara són inèdits.

part de Saiol (Cavallero, 1990). Però, com hem vist (nota 30), des de l'altra banda de l'oceà també es denuncien aquestes ignoràncies i aquests prejudicis (Faulhaber, 1997: 588).

33. BNM 10011, descrit a Domínguez Bordona, 1931: 73-74; Albi, 1988: 91-92 (que l'identifica); i Cifuentes, en preparació (a). El seu acarament amb els nous fragments, i la hipòtesi del seu origen, a Cifuentes, 2001b.